

Knygos

FILOSOFIJOS LIKIMAS: ATGAL PRIE GRAIKŲ

Algis Mickūnas, Arvydas Šliogeris. *Filosofijos likimas*. – Vilnius: Baltos lankos, 2009. – 552 p. ISBN 978-9955-23-214-8.

Filosofų duetas – Algis Mickūnas ir Arvydas Šliogeris – imasi užduoties iš naujo permąstyti intelektualinės revoliucijos fenomeną, neturintį analogų visoje žmonijos chronotopijoje. Šios revoliucijos vardas – klasikinė graikų filosofija, kurios chronologinė pradžia neįtikėtina tiksliai sutampa su individualiomis Talio, o pabaiga – su Aristotelio figūromis. Tačiau reikia iš anksto pabrėžti, kad graikų filosofija (o tiksliau – klasikiniai graikų filosofijos tekstai) tiek Mickūnui, tiek Šliogeriui nėra „istoristinės mumijos“, reikalingos hermeneutinių ar dekonstruktyvistinių teorijų vivisekcijos. Autoriai laikosi nuostatos, kad graikų filosofų tekstai (su nedidelėmis išimtimis) yra antiistoristiniai, tiesiogiai orientuoti į *anapus teksto* esančius juslinius referentus. Todėl šie tekstai gali būti aktualizuoti „čiadabartiškame“ individualiame jusliniame patyrimo, netarpininkaujant papildomoms simbolinėms identifikacijoms. Prie graikų filosofų grįžtama ne apsiginklavus specifikuota ir *a priori* apibrėžta metodika, bet kaip prie „čia ir dabar“ estinčių (kad ir kaip paradoksaliai ir neįtikinamai tai skambėtų dabartiniam filosofijos „specialistui“) lygiaverčių dialogo partnerių, filosofijos – kaip specifinės žiūros – „išradėjų“, kurie

tikslingiausiai gali paaiškinti, kas yra filosofija. Kam reikalingas toks retrospektyvus žingsnis? Mickūnas ir Šliogeris sugrįžta prie filosofijos ištakų, kad dar kartą (nors ir ne taip sistemingai kaip *Filosofijos likime*, autoriai tą daro visą savo intelektualinių biografijų laikotarpį) pagrįstų filosofinės žiūros specifiškumą ir autonomiškumą, bekompromisiškai nubrėždami demarkacinę liniją tarp filosofinių ir nefilosofinių arba, kaip teigiama knygoje, antifilosofinių žiūros į pasaulį būdų ir pateiktų savąsias filosofijos vizijas, kurių tiesioginis atspirties taškas – minėtoji graikų filosofija. Antifilosofinius principus Mickūnas įvardija kaip galios, o Šliogeris kaip instrumentinius – pragmatinius santykius. Bet apie viską iš pradžių.

Nors *Filosofijos likimas* yra kolektyvinė mokslinė monografija, tačiau sudaryta iš dviejų savarankiškų tekstų – Mickūno *Filosofijos pradžios* ir Šliogerio *Filosofijos sugrįžimo*. Monografijos pratarmės autoriaus Naglio Kardelio pastebėjimu, „nepaisant šiek tiek skirtingos tematikos ir skirtingų filosofavimo aplinkybių, abiem mąstytojams būdinga panaši, beveik identiška mąstymo ekonomija ir tipologija“ (p. 8). Vis dėlto vadovausimės strategija aptarti tekstus skyrium, darant pavienius

ekskursus į Šliogerio ir Mickūno pozicijų tapatumus bei skirtumus.

Taigi filosofijos likimo versija pagal Mickūną (1)

Kad atsakytume į klausimą, kokių pozityvų filosofijos apibrėžimą pateikia Mickūnas, pirmiausia turime atlikti negatyvų žingsnį ir išsiaiškinti, kokias konceptualines konstrukcijas autorius laiko antifilosofinėmis. Būtų akivaizdus absurdas mėginti čia detalai pristatyti antifilosofines konstrukcijas, jau išnagrinėtas Mickūno tekste. Todėl pateiksime keletą būdingų pavyzdžių, bet prieš tai iškelkime dar vieną elementarų klausimą: kokiais kriterijais remdamasis Mickūnas daro perskyrą tarp filosofinių ir antifilosofinių konstrukcijų? Numanomas atsakymas būtų toks: antifilosofinės konceptualiosios konstrukcijos atstovauja galios interesui. Skiriamasis tokių galiai atstovaujančių konceptualinių konstrukcijų bruožas yra tas, kad jas „domina“ ne tikrovė „dėl pačios tikrovės“, o tikrovės dalinio ir/arba totalinio užvaldymo mechanizmas. Kad kalbėjimas nebūtų toks abstraktus, kiek sukonkretinkime aptariamą situaciją. Žadėtais būdingais pavyzdžiais galėtų tapti naujųjų amžių racionalistinės ir empiristinės filosofijos, kurių vienijantis bruožas – siekis surasti efektyvų matematinį-ekperimentinį metodą gamtiškai tikrovei ir/arba žmogui pažinti. Todėl šių „filosofijų“ tariamas ginčas vyksta ne dėl pačios tikrovės ontologinio statuso, o dėl efektyvesnio tikrovės užvaldymo mechanizmo sukonstravimo (Mickūnui pavadinimai „racionalistinė“ ir „empiristinė“ filosofijos yra lingvistinės chimeros, kur terminas „filosofija“ vartojamas kaip formalus

tradicinis terminas-reliktas, neturintis nieko bendra su įvardijamu dalyku). Kaip teigia Mickūnas, „kiekybinės-matematinės metafizikos, kaip metodo, pasirinkimą lemia valia kontroliuoti aplinką ir jai viešpatauti“ (p. 82). Tokių „filosofijų“ pobūdžiui nuskaityti puikiai tinka empirizmo pradininko sero F. Bacono formuluotė – „žinojimas yra jėga“. Čia paminėti pavyzdžiai yra tik eiliniai simptomiškai atvejai, nors ir ne kraštutiniai. Kaip metaforiškai yra pastebėję Peteris Bergeris/Thomas Luckmanas, dažniausiai pasaulinėje žmonijos istorijoje „kas turėjo didesnę lazda, tas turėjo daugiau galimybių primesti savuosius tikrovės apibrėžimus“¹. Mickūnas savo tekste detalai pristato didžiulį masyvą pasaulinės idėjų istorijos, kuri beveik visa sudaryta iš konceptualinių tikrovės užvaldymo mechanizmų (pradedant mitologijomis ir religijomis ir baigiant rafinuočiausiomis filosofijos ir mokslo teorijomis). Tačiau laimei ar nelaimėi, pastarajame sakinyje svarbiausiu žodžiu tampa dalelytė „beveik“. Monotoniškoje Vakarų ir Rytų pasaulių istorijoje, kur viena galios kaukė keičia kitą, Mickūnas fiksuoja netikėtą pertrūkį, fragmentiškai atpažįstamą jau graikų mitologijoje, o aiškius kontūrus igijusį klasikinėje graikų filosofijoje ir politikoje. Viename iš autoriaus analizuojamų mitų apie Prometėją „aukščiausias autoritetas yra paneigiamas kaip kažkas, kas nepriimtina iš principo. <...> Taip atsiranda galimybė mesti iššūkį bet kokiai valdžiai, taip pat ir dievų ediktams, apsvarstyti juos ir net pa-keisti. Turint galvoje šiuos dalykus tampa

¹ Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, p. 139.

aišku, kad mitinėse graikų figūrose jau glūdi demokratijos ir filosofijos daigai. Kiekviena pozicija, kiekviena tradicija, net aukščiausi autoritetai turi būti svarstomi viešai ir racionaliai“ (p. 221). Graikų mitologijoje Mickūnas išvelgia unikalios politinės bendruomenės – *polio* atsiradimo klasikinėje Graikijoje prielaidas. Reikia pažymėti, kad pamatine filosofijos egzistavimo sąlyga Mickūnas laiko politinę bendruomenę, kurioje įstatymai priimami bendru piliečių sutarimu, gali koegzistuoti alternatyvios pažiūros ir viešai leidžiama abejoti bet kurios pažiūros pagrįstumu. „Todėl *poliu* mes vadinšime *politinę bendruomenę*, sudarančią sąlygas filosofijai. Nebūdamas orientuotas į galią, *polis* yra filosofinis iš principo, nes jį neigti tolygu neigti tiesos ieškojimą, netrikdomą asmeninių interesų“ (p. 225). Taigi pradeda aiškėti atsakymas į pastraipos pradžioje iškeltą klausimą apie pozityvų filosofijos apibrėžimą. Atsakymas iš pirmo žvilgsnio labai elementarus – Mickūnui filosofija yra viešas ir nesuinteresuotas tiesos ieškojimas, nesaistomas jokių pragmatinių galios interesų. Nesunku nuspėti, kad po viso to, kas čia pasakyta, monografijos bendraautoris gali būti apkaltintas naiviu utopizmu, logocentrizmu, „helenomanijos kompleksu“ ir panašiomis diagnozėmis. Todėl reikia patikslinti. Mickūnas nekalba apie esencialistinę galutinio aiškinimo galimybę. Tiesa čia suprantama kaip reguliatyvus-potencialus principas, kuris negali tapti aktualus ir galutinis. Ir dar, kodėl tiesos ieškojimas neatskiriamas nuo viešosios erdvės? „Būdami klystančios būtybės, žmonės turi parodyti savo žinojimą kitiems, kad jis būtų ginčijamas, tikrinamas ir, jei reikia, pakeistas“ (p. 229). Tačiau svarbiausias ak-

centas, kurio autorystę Mickūnas priskiria graikų filosofams, yra tai, kad tiesa jiems yra tikslas savaime, kitaip sakant, tiesos kriterijumi negali tapti pragmatinis efektyvumas, kai tikrovė matuojama žmogiškuoju matu. Taip graikų filosofai pirmieji žmonių chronotopijoje sulaužo antropocentrinio solipsizmo kiautą arba, Mickūno žodžiais tariant, galios logiką. Aptaręs didžiulį intelektualinės istorijos masyvą paskutiniame skyriuje autorius pateikia ir savąją filosofijos viziją, tiesiogiai nulemtą graikų mąstytojų, tačiau toliau nedetalizuojant ir apibendrinant Mickūno tekstą galima tarti, kad tai greičiau kultūrologinė analizė nei filosofinis traktatas.

Filosofijos likimo versija pagal Šliogerį (2)

Skirtingai nei Mickūno, Šliogerio tekste mus labiau domins ne kultūrologinės, o filosofinės išvalgos. Tačiau iš pradžių reikia pažymėti, kad Šliogeris, kaip ir Mickūnas, graikų filosofijos unikalumu laiko jos radikalų susvetimėjimą „su žmogaus pasauliu ir pamatiniais šio pasaulio kristalizacijos būdais“ (p. 311). Tačiau Šliogeris ne tik konstatuoja antiantropocentristinę graikų filosofijos poziciją, bet ir pagrindžia dar vieną specifinę jos savybę, kuri neatsiejama nuo „susvetimėjimo su žmogaus pasauliu“, – nepaisant graikų filosofų tekstų skirtumų, pamatinių jų orientyrų išlieka metatechninis tikrovės branduolys. Čia reikia paaiškinti. Šliogeris pasitelkia Aristotelio sukonstruotą perskyrą tarp natūralių (*physei ontā*) ir dirbtinių (*technei ontā*) daiktų, tačiau jai suteikia naują reikšmę, tardamas, kad tai „yra ne vulgari perskyra tarp, pavyzdžiui, stalo ir medžio, <...> o metafizinė perskyra

tarp bet kurio daikto dirbtinio, techninio ar technologinio sluoksnio ir to paties daikto nedirbtinio, netechninio, nesužmoginto sluoksnio“ (p. 325). Metatechninis tikrovės branduolys, Kanto terminais kalbant, yra *daiktas savaimė*, kuris negali būti racionaliai pažintas ir pragmatiškai užvaldytas, tačiau gali būti mąstomas kaip pažinimo riba. Sukonkretinkime. „Galima žinoti tai, kas vyksta pakeliui, galima papasakoti apie kelią, filosofą vedantį link vandens, apeirono, Logo, skaičiaus, atomo, homojomerijos, Būties, tačiau neįmanoma pažinti paties vandens, paties apeirono, paties atomo ir t. t.“ (p. 336). Tarp mitinės ir techninės orientacijų Šliogeris deda lygybės ženklą, todėl, skirtingai nei Mickūnas, nemato filosofijos prielaidų graikų mitologijoje. Tačiau reikia pasakyti, kad Šliogeris mito sąvoką vartoja ne tik tradicine, bet ir daug platesne prasme. „Mito pasaulis sutampa su tuo, kas dabar vadinama žmogaus pasauliu“ (p. 312), kurį galima „sudėstyti į tris didžiulius kalbos ir daiktų masyvus: religiją, menus ir technologijas“ (p. 313). Nedetalizuojant galima tarti, kad visi masyvai nėra autonomiški, bet glaudžiai susipynę, tačiau pamatinis, juos vienijantis bruožas – techninė arba vartojant populiariesnę sąvoką – pragmatinė orientacija. Tokiai orientacijai tikrovė yra *kalbanti, kažką reiškianti, reikšminga*, tačiau jos visiškai nedomina *bereikšmis, bekalbis*, kitaip sakant, metatechninis tikrovės branduolys. Todėl mes galime nesunkiai pritarti tiek Šliogeriui, tiek Mickūnui, kad nematyti graikų filosofijos intelektualinio revoliucingumo yra mažų mažiausiai keista. Metatechninis tikrovės branduolys išlieka pamatiniu orientyru ir individualioje Šliogerio filosofijos vizijoje. *Filosofijos likime*

Šliogeris nenukrypsta nuo savo filosofijos „generalinės linijos“ ir toliau plėtoja antjuslinės-kalbinės ir juslinės-daiktiškosios tikrovių dualizmą. Kalba Šliogeriui yra mitinė-techninė terpė, kuri nebendramatiška su daiktiškąja tikrove. Tačiau bekalbė ir bereikšmė daiktiškoji tikrovė *priverčiama* būti kalbančiąja ir reikšminga ją intervensiškai „apgyvendinant“ kalbiniais konstruktais, pradedant religiniais simboliais ir baigiant mokslinėmis formulėmis. Perfrazuodami Slavojaus Žižeko teiginį, „jog faktai niekada „nekalba patys“, tačiau yra priverčiami kalbėti pasitelkiant diskursyvių priemonių tinklą“², galime tarti, kad daiktai niekada „nekalba patys“, tačiau yra priverčiami kalbėti pasitelkiant religijas, menus ir technologijas. Toks „<...> maksimaliai aiškus žinojimas, kad kalba neatitinka bekalbiškumo, o kalba, kaip pamatinė ir net vienintelė grynojo žmogiškumo terpė, negali atitikti nežmogiškumo, tik toks meta-fizinio neatitikimo įsisamoninimas garantuoja ne tik filosofijos grynumą, bet ir pačią filosofijos galimybę <...>“ (p. 392). Tačiau kokių būdu į mąstymo akiratį patenka bekalbės tikrovės tema, kai visas žmogiškasis patyrimas yra įtarpintas kalbos? Nuspėjamas Šliogerio atsakymas būtų toks: metakalbinės tikrovės sritis lieka nematoma, tačiau kartu jos neįmanoma paneigti. Pirma, bet koks patyrimas yra juslinis, kitaip sakant, net pati kalba yra patiriama jusliškai, kaip grafemos ir fonemos. Antra, bet koks patyrimas yra pragmatinis (kalbinis) patyrimas, tačiau kartais susiduriantis su nesuprojektuotais

² Žižek, Slavoj (2005). „Ideologijos šmėkla“, in *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*, sud. Audronė Žukauskaitė. Vilnius: Pradai, p. 82.

pertrūkiais. Tokius pertrūkius Šliogeris įvardija nuostaba (*thaumazein*), kurią Platonas ir Aristotelis laikė pagrindiniu filosofijos atributu. Neatsitiktinai nuostabos fenomenas autoriaus nagrinėjamas atskiroje knygos dalyje („Nuostaba: individualizacijos žaibas“). Šliogerio teigimu, „nuostaba <...> sulaužo trivialią įprastų, t. y. į tam tikras nusistovėjusias kalbines matricas išsprautų, mano santykių su daiktu schemą, galiu tarti – kasdienę, tapusią net anonimiška kalbine programa arba kalbinį *a priori*, kurį aš visai nesąmoningai, tarsi tinklėlį, užmetu ant kasdienės banalybės konfigūracijose man atsiveriančio daikto“ (p. 356). Neatsitiktina ir tai, kad paskutiniame knygos skyriuje Šliogeris grįžta prie filotopijos temos. Juslinį šiapus horizonto atsiveriančių daiktų patyrimą autorius laiko pagrindine filosofijos sąlyga, nors aiškiai supranta, kad bet koks bandymas daiktų patyrimą perkelti į kalbą (tarp jų ir filosofinį tekstą) patiria fiasko. Todėl „filosofas turi tenkintis irgi mitu, balansuojančiu ant kalbos ir bekalbiš-

kumo ribos“ (p. 541). Dar kartą, filosofijos likimo versija pagal Šliogerį: filosofijos *būti ar nebūti* priklauso nuo orientacijos: juslinis daiktų patyrimas ar kalba. Kai kalba tampa filosofijos tikrove *par excellence*, filosofija virsta tiesiog filologija, ir šiam atvejui nusakyti netikėtai tinka postmodernistinė haliucinacija – filosofija mirė.

Baigiant reikia pasidžiaugti, kad *Filosofijos likime*, kaip ir kituose savo tekstuose, autoriai nesitenkina elementariu postmodernistiniu sprendimu kalbėti tik apie kitus tekstus. Mickūnas ir Šliogeris lieka ištikimi filosofinei avantiūrai kalbėti apie tai, apie „ką negalima kalbėti“, apie tai, kas yra anapus kalbos, – „pačius daiktus“. Tokia avantiūra gali kelti daug abejonių dabartiniams filosofijos „specialistams“, tačiau išskelkime tokį makabrišką retorinį klausimą – kas būtų, jei, tarkime, Hėrakleitas, Platonas, Aristotelis, Kantas ar Heideggeris ir kiti panašaus rango mąstytojai būtų nusprendę laikytis pozicijos, kad filosofija yra gero citavimo praktika?..

Mantautas Ruzas